

УДК 930.2:[378.4.016:39(=163=163)](477.83-25ЛНУім.І.Франка)"192/193"
DOI: 10.30970/sls.2021.70.3756

**ЗАХІДНІ ТА ПІВДЕННІ СЛОВ'ЯНИ
У РЕЦЕПЦІЇ ПРОФЕСОРА ЕТНОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ АДАМА ФІШЕРА**

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000*

Кафедра етнології

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7817-6730>

e-mail: roman.tarnavskiy@lnu.edu.ua

У статті аналізуються курси професора Львівського університету Адама Фішера (1889–1943), присвячені західним і південним слов'янам. На основі рукописів ученого з Архіву Польського народознавчого товариства висвітлено особливості неопублікованих частин започаткованої А. Фішером серії “Слов'янська етнографія” (1930-ті роки), окреслено сприйняття польським етнологом міжвоєнного періоду особливостей етнічної мапи теренів проживання західно- та південно-слов'янських народів, їхніх історико-етнографічного районування і традиційно-побутової культури.

Ключові слова: Адам Фішер, Львівський університет, серія “Слов'янська етнографія”, західні слов'яни, південні слов'яни, етнічні процеси, народна культура.

Наприкінці XIX ст. народознавча проблематика у Львівському університеті значною мірою розвивалася завдяки славістам. Так, на 1900/01 та 1901/02 навчальні роки приватний доцент слов'янської філології Ян Лецеєвський задекларував дисципліну “Етнографія слов'ян” (Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu letniem 1900/1901, s.50; Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowem 1901/1902, s.50). Серед курсів професора етнології Станіслава Цішевського славістична проблематика не була представлена (Program wykładów w półroczu letniem 1910/1911, s.17). Професор антропології й етнології Ян Чекановський розглядав її в лекціях з етнічної антропології лише з середини 1920-х років (Program wykładów, 1924–1925, s.43; Program wykładów, 1927–1928, s.40; Program wykładów, 1930–1931, s.41; Program wykładów, 1931–1932, s.57); курсів з етнографії чи етнології слов'ян окремо не подавав. Натомість, основним завданням кафедри етнології, створеної 1924 р. під керівництвом професора Адама Фішера, вважався спеціальний огляд слов'янської етнографії та етнології (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Mf Nr. B 11453, sygn. 2442, s.22, 28) – про це свідчить тематика забезпечених кафедрою дисциплін.

У перші роки роботи у Львівському університеті А. Фішер читав курси, присвячені окремим ділянкам народної культури слов'янських етносів (з ширшою чи вужчою

предметною сферою): “Слов’янська демонологія” (1922/23), “Матеріальна культура слов’ян” (1924/25), “Соціально-економічна культура польського народу на тлі культури інших слов’ян” (1925/26), “Слов’янська міфологія” (1926/27), “Слов’янське будівництво” (1927/28), “Душа і духи у слов’янських народних віруваннях” (1930/31) (Program wykładów, 1922–1923, s.31; Program wykładów, 1924–1925, s.44; Program wykładów, 1925–1926, s.48; Program wykładów, 1926–1927, s.50; Program wykładów, 1927–1928, s.40; Program wykładów, 1930–1931, s.42; Archiwum PTL, Nr. inw. 22, s.1–273; Nr. inw. 16, s.1–6).

З кінця 1920-х років, залучений як представник від Польської Республіки до підготовки “Словника слов’янських народних вірувань і звичаїв”, А. Фішер розробляв і читав курс “Рослини у віруваннях і звичаях польського народу” (1931/32, 1932/33, 1933/34) (Program wykładów, 1931–1932, s.57; Program wykładów, 1932–1933, s.58; Spis wykładów, 1933–1934, s.58). Праці вченого на цю тематику засвідчують, що значна їх частина ґрунтувалася на матеріалах з українських та польських етнічних земель (Kujawska, Łuczaj, Sosnowska, Klepacki, 2016; Fischer, 1937; Archiwum PTL, Nr. inw. 74; Nr. inw. 136, s.1–22). Отже, А. Фішер, висвітлюючи питання духовної та матеріальної культури слов’ян, значну увагу приділяв саме польському та українському етнографічному матеріалу.

В останній третині 1920-х років А. Фішер звернувся до Міністерства віросповідань та народної освіти Польської Республіки з прохання про відпустку на третій триместр 1927/28 н. р. для проведення досліджень (польових та в бібліотечно-музейних установах) у країнах Центральної та Східної Європи (спершу до переліку входили Югославія, Болгарія, Румунія, Угорщина, згодом також Чехословаччина, Югославія, Австрія, Угорщина). В обґрунтуванні професор писав, що ці студії необхідні для підготовки лекцій та наукових праць, зокрема, для завершення десятиаркушного “Нарису слов’янської етнографії”, який розпочав в Австрії та Югославії у 1925–1926 рр. Наукову мандрівку А. Фішер розпочав 15 травня 1928 р. У другій половині травня–в червні професор працював у музеях Праги, Брна, Мартина, Братислави, Відня, Любляни, Загреба, Белграда та Будапешта, де робив нотатки й рисунки, вивчав народознавчу історіографію. Учений також обговорював різноманітні питання з провідними науковцями, виїжджав на околиці, брав участь у просвітницьких заходах народознавчого характеру. Врешті, послідовність і хронологія поїздки А. Фішера була такою: Прага (16–30 травня 1928 р.) – Брно (30 травня–1 червня) – Мартин (2–4 червня) – Братислава (4–6 червня 1928) – Відень (6–9 червня) – Любляна (10–12 червня) – Загреб (12–15 червня) – Белград (15–19 червня) – Будапешт (19–23 червня) – Львів (24 червня) (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Mf Nr. В 11453, sygn. 2442, s.48–67).

Саме після цієї подорожі з кінця 1920-х років А. Фішер щороку готував славістичні курси комплексного характеру: “Етнографія західної Слов’янщини” (1928/29); “Етнографія західної та південної Слов’янщини” (1929/30), “Етнографія південної Слов’янщини” (три частини курсу професор викладав у 1930–1933 рр.), “Етнографія Болгарії” (1933/34), “Етнографія Чехії та Словаччини” (перша частина курсу зголошена на 1934/35 н. р., друга, присвячена соціальній та духовній культурі – на наступний рік), “Етнографія Польщі” (1937/38), “Етнологічні проблеми на території Балканського півострова” (1938/39). У 1935/36 н. р. А. Фішер також прочитав курс “Вступ до слов’янської етнології” (ДАЛО, ф. 26, оп. 2, спр. 543, арк. 28 зв.; Program wykładów, 1929–1930, s.39; Program wykładów, 1930–1931, s.42; Program wykładów, 1931–1932, s.57; Program wykładów, 1932–1933, s.58; Spis wykładów, 1933–1934, s.58; Spis

wykładów, 1934–1935, s.56; Spis wykładów, 1935–1936, s.59; Spis wykładów, 1937–1938, s.62; Spis wykładów, 1938–1939, s.65).

Підготовка та читання цих курсів відбувалися в контексті роботи професора над серією “Слов’янська етнографія”, започаткованою ним на початку 1930-х років (вочевидь, поштовхом до її заснування стало написання згаданого “Нарису слов’янської етнографії”). Серія мала складатися з 12 частин: 11 зошитів про окремі слов’янські етноси (полаб’ян, лужичан, поляків, чехів, словаків, словенців, сербів і хорватів, болгар, українців, білорусів, росіян) та зошита “Загальна характеристика слов’янської етнографії” (Falkowski, 1931, s.239). У жовтні 1931 р., перед початком роботи над проектом, фірма “Książnica–Atlas” при Товаристві вчителів середніх і вищих шкіл, яка мала займатися його виданням, писала до А. Фішера, що тираж зошитів “Слов’янської етнографії” повинен становити 2 000 примірників, з яких 15% – авторські та передбачені для рецензентів і реклами. Окремі зошити повинні були утворювати цілість, тобто, мати наскрізну пагінацію. Наприкінці проекту, під час зшивання зошитів в одну книжку, їхні пронумеровані римськими цифрами змісти та списки ілюстрацій мали бути замінені на загальні (Archiwum PTL, Nr. inw. 73).

Видання “Слов’янська етнографія” А. Фішер планував як університетський підручник. В анотації до серії зазначено: “Окремі зошити стисло, але разом з тим вичерпно представляють етнографічні питання, дотичні до всіх слов’янських народів. У вступі буде обговорено межі та історію етнографічної території, етнічні, діалектні та антропологічні групи, історію етнографічних досліджень. Далі автор подає завжди докладну картину матеріальної, соціальної та духовної культури кожного народу. Праця А. Фішера особливо наголошує на мисливстві, рибальстві, тваринництві, рільництві, харчуванні, обробці сировини, одязі, будівництві, типі поселень, інтер’єрі та засобах сполучення. Далі знайдемо тут деталі зі сфери родильних, весільних, поховальних і календарних обрядів, громадських і домашніх звичаїв та з ділянки форм народного права. Врешті, нарис слов’янської етнографії бере до уваги також віру в духів, чари, народну медицину, уявлення про природу, оповідання, пісні, прислів’я та загадки, вистави, танці, ігри та забави, народне мистецтво й музику. Текст пояснюють численні, спеціально виконані ілюстрації та мапи. Праця, написана популярно в доброму значенні цього слова, подає засадничі бібліографічні відомості для тих, хто хотів би докладніше ознайомитися з різними питаннями” (Fischer, 1932a, okładka, tył.). На можливості використання “Слов’янської етнографії” як підручника наголошував і Ян Фальковський у рецензії на перший зошит серії (Falkowski, 1931, s.239).

Реалізувати видавничий проект повною мірою автору не вдалося: було опубліковано лише перші три зошити – “Полаб’яни” (1932), “Лужичани” (1932) та “Поляки” (1934) (Fischer, 1932a; Fischer, 1932b; Fischer, 1934), хоча А. Фішер зібрав та частково опрацював відомості для нарисів про чехів та словаків, південнослов’янські народи й українців. Ці тексти залишились у формі конспектів лекцій. Підготовані А. Фішером матеріали про білорусів і росіян ні в Архіві Польського народознавчого товариства, ні в Державному архіві Львівської області не виявлені.

Перші чотири частини “Слов’янської етнографії” присвячені західним слов’янам. Наголосимо, що перший зошит має певною мірою особливий – реконструктивний – характер, оскільки стосується асимільованих німцями полабських племен, які проживали на території між Ельбою, Одером та Балтійським морем. Не маючи в своєму розпорядженні комплексних джерел, А. Фішер намагався охарактеризувати всі окреслені в анотації ділянки їхньої традиційно-побутової культури. Основу етнографії полаб’ян

становили етнографічні та лінгвістичні матеріали, які стосувалися тієї групи полабських деревлян, що заселяли східну частину Ганноверу (вони найдовше опиралися германізації, тож полабська мова функціонувала тут ще в XVII ст., а зникла лише в першій половині наступного століття). До речі, А. Фішер наголошував, що в мовознавчих працях про полаб'ян міститься чимало помилок, оскільки їхню мову відтворювали на основі нота-ток осіб, які її не знали, або ж пам'яток, що зазнали впливу німецької мови. Саме етнографічні реалії, на думку вченого, могли спростувати низку помилок. На підставі здійсненої реконструкції А. Фішер стверджував, що певні етнографічні риси споріднюють полабських деревлян з поляками і лужичанами; на їх території зафіксовані деякі культурні форми, властиві східним слов'янам (наприклад, термін "radost" на означення весілля, форма ціпів тощо). Ці паралелі А. Фішер, за Тадеушем Лером-Сплавінським, пояснював загальним принципом співжиття мовних предків зазначених етносів на етапі розвитку праслов'янських діалектів (Fischer, 1932a, 1–40; Archiwum PTL, Nr. inw. 81, s.1–31; Nr. inw. 123, s.1–7).

Другий зошит "Слов'янської етнографії" містить опис лужичан. Учений зазначав, що самі вони називають себе – "сербами" або "сорбами", проте в польській мові усталилась назва "лужичани" (для розрізнення їх із сербами Балканського півострова). Екзоетнонім "венди", яким лужичан окреслюють німці, А. Фішер уважав чинником термінологічної плутанини – раніше ним називали всіх слов'ян, які заселяли території, прикордонні з теренами німецької колонізації, зокрема полаб'ян. Серед лужичан А. Фішер виділяв верхньолужичан та нижньолужичан, різниця між якими склалася історично на підставі відмінностей між племенами мільчан та лужичан (Archiwum PTL, Nr. inw. 124, s.1–2). Варто зазначити, що частина матеріалів, яка стосується характеристики традиційно-побутової культури лужичан, опинилася в архівній справі про південних слов'ян (Archiwum PTL, Nr. inw. 77).

Третій зошит "Слов'янської етнографії", присвячений полякам (Fischer, 1934), багато в чому повторював видання "Польський народ. Підручник етнографії Польщі", яке А. Фішер опублікував 1926 р. Додамо, що рукопис "Lud Polski" облікований як справа 73 Архіву Польського народознавчого товариства (Fischer, 1926; Archiwum PTL, Nr. inw. 73).

Ще у 1921/22 н. р. А. Фішер прочитав оглядовий курс "Культура польського народу на тлі культури сусідніх народів" (Program wykładów w trymestrze I–II roku szkolnego 1921–1922, s.27; Program wykładów w 3 trymestrze roku akademickiego 1921–1922, s.22), який охоплював різні ділянки народної культури, всі культурні явища, проте найбільше – зі сфери обрядовості та народних вірувань. Після ж створення кафедри етнології учений зайнявся підготовкою навчальної літератури для студентів. У 1926 р. за сприяння Міністерства віросповідань та народної освіти А. Фішер опублікував працю "Польський народ. Підручник етнографії Польщі", шість добре проілюстрованих розділів якої ("Вступні відомості", "Польська етнографічна територія", "Матеріальна культура", "Соціальна культура", "Духовна культура") мали дати комплексну характеристику поляків (Fischer, 1926; Archiwum PTL, Nr. inw. 73; Kamiński, 1927, s.104–106). Натомість, у 1934 р. з'явилася вже згадана синтеза А. Фішера "Поляки" з серії "Слов'янська етнографія", структурно поділена на чотири розділи – "Етнографічна територія", "Матеріальна культура", "Соціальна культура", "Духовна культура" (Fischer, 1934).

Розділи про "етнографічну територію" поляків із зазначених праць А. Фішера містять відомості про межі їхніх етнічних земель, історико-етнографічне районування, іс-

торію колонізації, кількість та мовні й антропологічні особливості населення. Саме ці питання, зокрема історико-етнографічне районування (виокремлення за тодішньою термінологією “етнічних груп”, фактично – етнографічних груп у сучасному розумінні), були найбільш дискусійними. А. Фішер писав, що “етнічні групи” чітко різняться одягом, який має численні локальні відмінності, народним мистецтвом та певними деталями обрядів (передусім, у їх формах і народних назвах). Хоча, за словами професора, можна зауважити і відмінності в народній культурі зі значно ширшими засягами та дуже давньою основою (Archiwum PTL, Nr. inw. 73, s.2, 4, 6).

У підручнику “Польський народ” А. Фішер виділив вісім “етнічних груп” поляків – великополян, ленчичан, серадзян, куяв’ян, помор’ян, шльонзаків, малополян та мазурів (Fischer, 1926, s.12). Натомість, у рукописі “Польський народ” та “Поляках” – їх дев’ять (додано кресов’яків), розміщених в іншому порядку: поморяни, великополяни, куяв’яни, ленчичани, серадзяни, шльонзаки, малополяни, мазури, кресов’яки (Archiwum PTL, Nr. inw. 73, s.1; Fischer, 1934, s.124). Для окреслення менших одиниць у складі “етнічних груп” А. Фішер уживав термін “локальні групи” (Archiwum PTL, Nr. inw. 73, s.1).

У 1933/34 н. р. професор читав лекційний курс “Етнографія Помор’я”, а в 1937/38 н. р. – “Етнографія Польщі” (Spis wykładów na rok akad. 1933/34, s.58; Spis wykładów w roku akademickim 1937/38, s.62). Матеріали першого з них лягли в основу праці “Кашуби: народна культура та мова”, написаної А. Фішером у співавторстві з мовознавцями Фрідріхом Лоренцом і Тадеушем Лером-Сплавінським і виданої у 1934 р., та англомовної праці “Кашубська цивілізація”, вступ до якої написав засновник теорії функціоналізму Броніслав Маліновський (Lorentz, Lehr-Spławiński, Fischer, 1934; Burszta, 1971, s.19). Посилена увага польських дослідників до Помор’я спостерігається вже з кінця XIX–початку XX ст., “кашубське” ж питання було актуалізоване в польській науці в міжвоєнний період, зокрема в 1930-х роках. До поморознавчих студій А. Фішер скеровував і своїх учнів, зокрема Юзефа Гаска. Науковець чітко сформулював методологічні підходи дослідження Помор’я: “Лише в останній час щоразу дужче у науковій сфері перемагає переконання, що ряд історичних, етнографічних, мовознавчих, соціологічних, політичних та інших питань може бути вирішений, якщо будуть розв’язуватися на території цілого Помор’я як географічної одиниці, тобто від Одри до Вісли. Немає жодного сумніву, що Щецінське і Гданське Помор’я, хоча вже в ранній період історії (з кінця XII ст.) увійшли до складу різних політичних організацій, проте понині, спираючись на подібну фізико-географічну основу, в багатьох ділянках зберегли подібну структуру суспільно-економічного життя. Та подібність часто сягає глибоко у сферу духовного життя завдяки не лише наблизеним історичним процесам, а й передусім усім тим чинникам, які становлять незнищений племінний зв’язок. Живі приклади цього стану справ ще й нині бачимо у Битовському та Лемборському повітах (терени Помор’я, що до 1945 р. перебували у складі Німеччини. – *Р. Т.*). Тамтешнє кашубське населення нічим суттєвим не відрізняється від своїх братів з Польського Помор’я. Усе це засвідчує, як уже згадувалося, необхідність завжди мати на увазі, навіть під час регіональних досліджень, цілість поморської території від Одри до Вісли” (Archiwum PTL, Nr. inw. 281, s.1).

А. Фішер констатував факт германізації більшості помор’ян: збереглася лише невелика частина, відома як кашуби – населення окремих повітів тодішнього Поморського воєводства Польської Республіки, північно-західної частини території Вільного Міста Данцига та прилеглих територій у межах тодішньої Німеччини. З мовного й

етнографічного поглядів, за словами А. Фішера, серед кашубів можна виокремити передусім словінців, а також менші групи – кабатків, карватків, померанків, ніняків, бельоків, рибаків, личаків, лесоків, корчаків, забораків та інших, натомість, між теренами Помор'я і Великопольщі, Помор'я і Куявії існують різні перехідні групи, наприклад, тухольські боров'яки (мешканці Тухольської пущі між Тухолею, Короновим, Свенчем і Старогардем) (Fischer, 1926, s.14, 15; Fischer, 1934, s.124; Archiwum PTL, Nr. inw. 73, s.1).

У розвідках, присвячених безпосередньо кашубам, львівський професор реконструював історію помор'ян від часів раннього середньовіччя, аналізував різні версії походження кашубів, деталізував поділ їх на локальні групи, появу, завдяки великопольським та куявським впливам на поморську основу, перехідних груп, охарактеризував особливості поширення на Помор'я іноетнічних колоністів (німців, голландців, шотландців, данців, шведів) (Archiwum PTL, Nr. inw. 66, s.1–8; Nr. inw. 87, s.1–5; Nr. inw. 280, s.1–2). Ці питання, вочевидь, були центральними в курсі А. Фішера “Етнографія Помор'я”, де він мав розглядати матеріальну (з акцентом на рибальстві), соціальну та духовну культуру автохтонів. За твердженням професора, особливості кашубів на тлі польського народу зумовлені передусім сильними балтськими впливами (пруссів, литовців і латвійців), що проявились як у явищах народної культури (притаманні кашубам способи та знаряддя рибальства, мисливства, скотарства та землеробства, зокрема, використання сохи, балтсько-кашубські аналогії в народному одязі, будівництві, типах поселень, весільній і поховальній обрядовості тощо), так і в назвах на їх означення, характерних для “балтського культурного кола”. Натомість, нюанси притаманної кашубам віри в духів (наприклад, у духа-альфа в постаті вогняного змія, що приносить своєму панові скарби) А. Фішер розглядав у контексті ширшого “германсько-балтського культурного кола”: “Згадані приклади доводять давні зв'язки між кашубами і балтським культурним колом. У багатьох випадках ці обидві території поєднуються також з колом давньо-германської культури” (Archiwum PTL, Nr. inw. 66, s.8). Германські елементи в культурі кашубів, слідом за істориком Францішком Буяком, він пояснював і впливами германців на балтів у II–XII ст., і відгомоном ще давнішого культурного кола, яке охоплювало германців, балтів, фінів і слов'ян. Саме цим чинником А. Фішер обґрунтовував наявність у культурі кашубів явищ, властивих “колу фінської культури” (Archiwum PTL, Nr. inw. 66, s.1, 2, 7, 8).

У січні–лютому 1933 р. професор перебував у Чехословаччині, де збирав нові матеріали до четвертої та п'ятої частин “Слов'янської етнографії”, присвячених чехам і словакам (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1956, арк. 143, 143 зв.). В Архіві Польського народознавчого товариства як справа 76 під назвою “Слов'янська етнографія. Чехи, словаки” (“Etnografia słowiańska: Czesi, Słowacy”) обліковано об'ємний рукопис, що містить нотатки про ці два західнослов'янські етноси (з акцентом на інформації з праць чеського народознавця Ченека Зібрта). Рукопис складається з двох частин – “Чехи” та “Словаки”, які містять характеристику всіх тематичних блоків, окреслених в анотації до серії “Слов'янська етнографія”. Особливий акцент А. Фішер зробив на населенні (чехах і моравах та словаках, серед яких виділяв “етнічні групи” ганаків, доляків та малоганаків), чеській еміграції, чимало уваги приділив питанню чеської мови (навіть погляди багатьох науковців щодо дискусії про її діалекти) та історії чеської і словацької етнографії. У блоках з питань традиційно-побутової культури, відповідно чехів і словаків, учений не зробив чіткого поділу на пункти. Що більше: у другій частині

рукопису описано переважно матеріальну культуру словаків, натомість, відомості про їхню соціальну та духовну культуру доволі лаконічні (Archiwum PTL, Nr. inw. 76, s.1–950).

В Архіві Польського народознавчого товариства зберігаються рукописи лекційних курсів А. Фішера, присвячених південним слов'янам, що мали стати основою шостого, сьомого та восьмого зошитів “Слов'янської етнографії”.

Справа 77 (“Слов'янська етнографія: Південні слов'яни” / “Etnografia słowiańska: Słowianie południowi”) містить рукопис під назвою “Південні слов'яни”, в якому наведено загальну характеристику південнослов'янських народів, а далі – докладну – словенців з акцентом на ділянках їхньої традиційно-побутової культури. Саме матеріали цього рукопису дають змогу висвітлити погляди А. Фішера на низку проблемних питань, задекларованих ще в анотації “Слов'янської етнографії”. Наприклад, серед окремих південнослов'янських народів учений виділяв лише словенців, хорватів, сербів і болгар. Тобто, він спирався передусім на наявність держави: на час написання згаданого тексту існували Королівство Югославії (до 1929 р. – Королівство Сербів, Хорватів і Словенців) та Болгарське царство. Натомість, чорногорців, які до 1918 р. мали свою державу – Королівство Чорногорія, А. Фішер не виділяв як окремих південнослов'янський народ. Щодо боснійців у рукописі фігурує термін “мусульманські сербо-хорвати”. Інший статус для професора мало “македонське питання”, яким він цікавився в останню третину 1920-х років.

Для визначення кількості населення Югославії А. Фішер використав матеріали перепису 1921 р., окресливши її історичні землі (Північну Сербію, Південну Сербію, Чорногорію, Боснію і Герцеговину, Далмацію, Хорватію і Славонію, Словенію та Воеводину) та поділ Югославії на дев'ять бановин, без урахування етнічного чинника (учений вказував на змішаний характер цих адміністративних одиниць). А. Фішер охарактеризував також національні меншини Югославії та підрахував кількість південних слов'ян поза межами королівства (передусім в Італії, Угорщині, Румунії та Албанії). Різниця між мовами південнослов'янських народів, за твердженням А. Фішера, була незначною – радше діалектного характеру. Головна відмінність полягала у формі слова “що”: “szto” (усі серби та частина хорватів), “cza” (частина хорватів), “kaj” (словенці та частина хорватів). Як зазначав науковець, серби і хорвати використовували спільну літературну мову, натомість, словенці – літературну мову на основі одного зі своїх діалектів. Згідно з антропологічною класифікацією, наведеною львівським професором, населення Югославії належить переважно до динарської раси і лише певною мірою – до альпійського антропологічного типу. Учений також подав розроблений сербським географом Йованом Цвіїчем поділ південних слов'ян з погляду психічної антропології (Archiwum PTL, Nr. inw. 77, s.1–400).

Рукопис, облікований в Архіві Польського народознавчого товариства як справа 154, має назву “Сербохорвати” (“Serbochorwaci”). Отже, загальну назву конспектові лекцій А. Фішер дав, спираючись на мовний принцип (аналогічно, з огляду на назву держави, він подекуди використовував термін “чехословаки”). При цьому у самому тексті хорватів і сербів учений характеризував поокремо, наголошуючи, що це два самостійні народи (Archiwum PTL, Nr. inw. 154, s.1–370).

Назва рукопису зі справи 31 Архіву Польського народознавчого товариства сформована за назвою держави – “Етнографія Болгарії” (“Etnografia Bułgarii”) (те, що А. Фішер посилався в ньому на два переписи населення Болгарії – 1926 та 1936 рр., засвідчує: текст доповнено ще в другій половині 1930-х років). Можливо, вибір загальної назви для цієї частини пов'язаний з уже згаданим “питанням Македонії”, якому

в рукописі приділено доволі багато уваги. Професор зазначав, що частина території Болгарської держави (маючи на увазі Македонію) не є болгарськими етнічними територіями, а далі наголошував: частина болгарських науковців стверджує, що Македонія – болгарська (вони доводили це, зокрема, спираючись на праці сербського народознавця Вука Караджича, словенського й австрійського мовознавця Франца Міклошича, інших учених). А. Фішер, вочевидь, був іншої думки: у своєму рукописі він окремим параграфом виділив матеріал “Етнографія Македонії”, після якого характеризував болгар (Archiwum PTL, Nr. inw. 31, s.1–212).

Крім згаданих рукописів, присвячених південним слов'янам, А. Фішер підготував концепт під назвою “Балканський півострів. Лекції” (справа 64 “Półwysep Bałkański. Wykłady”), де за основу групування матеріалу взяв географічний чинник, який вплинув на подібність культури різних народів, зокрема греків, албанців, а також уже згаданих слов'янських етносів (Archiwum PTL, Nr. inw. 64, s.1–140).

Проведене дослідження дає підстави зробити ряд висновків.

У 1924 р. у Львівському університеті під керівництвом польського етнолога, професора Адама Фішера створено кафедру етнології, яка мала спеціалізуватися на славістичній проблематиці. З того часу етнографія слов'ян стала провідною темою у курсах А. Фішера. До початку 1930-х років ці дисципліни були укладені за ділянками культури. Іншу концепцію лекційних курсів – за етносами чи їхніми групами – А. Фішер почав реалізовувати у 1930-х роках, уже після мандрівки країнами Центральної та Східної Європи (її географія охоплювала народознавчі центри Праги, Брна, Мартина, Братислави, Відня, Любляни, Загреб, Белграда, Будапешта). Саме тоді львівський професор започаткував серію “Слов'янська етнографія”. Вона мала складатися з синтези “Загальна характеристика слов'янської етнографії” та 11 частин – комплексних характеристик окремих слов'янських народів (передбачалося висвітлення таких питань, як межі етнічної території та історико-етнографічне районування, етапи етнічної історії, діалектні та антропологічні особливості, історія етнографічних досліджень, ділянки народної культури).

Серед західнослов'янських етносів А. Фішер виділяв полаб'ян (асимільовані німцями полабські племена, які мешкали на території між Ельбою, Одером та Балтійським морем), лужичан, поляків (характеризуючи їх, професор значний наголос робив на населенні Помор'я, зокрема кашубах, особливості яких на тлі польського народу пояснював передусім балтськими впливами), чехів і словаків (у серії “Слов'янська етнографія” було заплановано два окремі зошити, присвячені цим народам. Натомість, в Архіві Польського народознавчого товариства наявний один рукопис з двох частин – відповідно “Чехи” та “Словаки”, на що, вочевидь, вплинуло їх перебування в міжвоєнний період у межах однієї держави).

Розробляючи загальну схему серії “Слов'янська етнографія”, А. Фішер часто керувався саме принципом наявності у народу держави (що з етнологічного погляду є неправильним). Це простежується, передусім, на матеріалах про південних слов'ян: окремі зошити серії мали бути присвячені лише таким південнослов'янським етносам, як серби та хорвати (А. Фішер характеризував їх як окремі народи з однією мовою), словенці, болгари. У рукописі “Етнографія Болгарії” особливу увагу вчений приділив македонцям, наголошуючи, що частина Болгарської держави не була болгарськими етнічними територіями. Натомість, чорногорців і боснійців (А. Фішер вживав термін “мусульманські сербохорвати”) у контексті характеристики народів Югославії професор згадував принагідно. Варто відзначити підготовлений А. Фішером лекційний курс “Балканський півострів”, де в основу групування матеріалу вчений поклав географічний чинник.

Список посилань

- Державний архів Львівської області [неопубліковане джерело], ф. 26 (2, 543; 5, 1956).
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie [неопубліковане джерело], Mf Nr. B 11453 (2442).
- Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego [неопубліковане джерело], Nr. inw. 16, 22, 31, 64, 66, 73, 74, 76, 77, 81, 87, 123, 124, 136, 154, 280, 281.
- Burszta, J., 1971. Etnografia Polska a ziemie Zachodnie. *Lud*, 55, s.15–28.
- Falkowski, J., 1931. Fischer A. Etnograja słowiańska. Zeszyt pierwszy: Połabianie. Lwów–Warszawa, 1932. Nakładem Książnicy-Atlas. Str. 40+1 mapa, z 18 rycinamiwteście. Cena 2.40 zł. *Lud*, 30, s.239–240.
- Fischer, A., 1932. *Etnografja Słowiańska. Zeszyt pierwszy. Połabianie*. Lwów–Warszawa: Książnica-Atlas.
- Fischer, A., 1932. *Etnografja Słowiańska. Zeszytdrugi. Łużycanie*. Lwów–Warszawa: Książnica-Atlas.
- Fischer, A., 1934. *Etnografja Słowiańska. Zeszyt trzeci. Polacy*. Lwów–Warszawa: Książnica-Atlas.
- Fischer, A., 1937. Drzewa w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego. *Lud*, 35, s.60–76.
- Kamiński, W., 1927. Adam Fischer. Lud Polski. Podręcznik Polski, opracowany z zasiłku Ministerstwa wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Z 3 mapami 58 ilustr. wtekieście. Lwów – Warszawa – Kraków 1926. S. IV + 240. *Lud*, 26, s.104–106.
- Kujawska, M., Łuczaj, Ł., Sosnowska, J. i Klepacki, P., 2016. *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych*. W: *Słownik Adama Fischera*. Wrocław: PTL.
- Lorentz, F., Lehr-Splawiński, T. i Fischer, A., 1934. *Kaszubi: kultura ludowa i język*. Toruń: In-t Bałtycki.
- Program wykładów w półroczu letnim 1910/1911. C. k. Uniwersytetu imienia cesarza Franciszka I we Lwowie*, 1911. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów w trymestrze I–II roku szkolnego 1921–1922. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1921. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów w 3 trymestrze roku akademickiego 1921–1922. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1922. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów w trymestrze I i II roku akademickiego 1922–1923. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1922. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów na rok akademicki 1924–1925. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1924. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów na rok akademicki 1925–1926. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1925. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów na rok akademicki 1926–1927. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1926. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów na rok akademicki 1927–1928. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1927. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów na rok akademicki 1929–1930. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1929. Lwów: I Związkowa drukarnia.
- Program wykładów na rok akademicki 1930–1931. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, 1930. Lwów: I Związkowa drukarnia.

Program wykładów na rok akademicki 1931–1932 i skład Uniwersytetu w latach akademickich 1930/31 i 1931/32. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1931. Lwów: Drukarnia naukowa.

Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akad. 1932/33. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1932. Lwów: Drukarnia naukowa.

Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu letnim 1900/1901. C. k. Uniwersytetu imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, 1901. Lwów: I Związkowa drukarnia.

Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1901/1902. C. k. Uniwersytetu imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, 1901. Lwów: I Związkowa drukarnia.

Spis wykładów na rok akad. 1933/34. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1933. Lwów: Drukarnia naukowa.

Spis wykładów na rok akad. 1934/35. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1934. Lwów: Drukarnia naukowa.

Spis wykładów na rok akad. 1935/36. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1935. Lwów: Drukarnia naukowa.

Spis wykładów w roku akademickim 1937/38. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1937. Lwów: Drukarnia naukowa.

Spis wykładów w roku akademickim 1938/39. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1938. Lwów: Drukarnia naukowa.

References

Archives of New Files in Warsaw [unpublished source], Mf Nr. B 11453 (2442). (In Polish)

Archives of Polish Ethnological Society [unpublished source], No. inv. 16, 22, 31, 64, 66, 73, 74, 76, 77, 81, 87, 123, 124, 136, 154, 280, 281. (In Polish)

Burszta, J., 1971. Ethnography of Poland and the Western Territories. *Lud*, 55, pp.15–28. (In Polish)

Falkowski, J., 1931. Fischer A. Slavic Ethnography. First issue: Polabian Slavs. Lviv-Warsaw 1932. Published by Książnica-Atlas. Page 40 + 1 map, with 18 engravings in the text. Price: 2.40 PLN. *Lud*, 30, pp.239–240. (In Polish)

Fischer, A., 1932. *Slavic Ethnography. First issue: Polabians*. Lviv, Warsaw: Książnica-Atlas. (In Polish)

Fischer, A., 1932. *Slavic Ethnography. Second issue: Lusatians*. Lviv, Warsaw: Książnica-Atlas. (In Polish)

Fischer, A., 1934. *Slavic Ethnography. Third issue: Poles*. Lviv, Warsaw: Książnica-Atlas. (In Polish)

Fischer, A., 1937. Trees in the beliefs and rituals of the Polish people, *Lud*, 35, pp.60–76. (In Polish)

Kamiński, W., 1927. Adam Fischer. Polish People. The Polish textbook, prepared with the allowance of the Ministry of Religious Denominations and Public Education. With 3 maps and 58 fig. in text. Lviv – Warsaw – Kraków 1926. S. IV + 240. *Lud*, 26, pp.104–106. (In Polish)

Kujawska, M., Łuczaj, Ł., Sosnowska, J. and Klepacki, P., 2016. *Plants in folk beliefs and customs – Adam Fischer's Dictionary*. Wrocław: PTL. (In Polish)

Lorentz, F., Lehr-Splawiński, T. and Fischer, A., 1934. *Kashubians: folk culture and language*. Toruń: In-t Bałtycki. (In Polish)

Program of lectures for the summer semester of 1910/1911 academic year. Emperor Francis I University in Lviv, 1911. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1st and 2nd trimester of the 1921/1922 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1921. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 3rd trimester of the 1921–1922 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1922. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1st and 2nd trimester of the 1922/1923 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1922. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1924/1925 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1924. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1925/1926 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1925. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1926/1927 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1926. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1927/1928 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1927. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1929/1930 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1929. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1930/1931 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1930. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Program of lectures in the 1931/1932 academic year and the staff of the University in the 1930/1931 and 1931/1932 academic years. Jan Kazimierz University in Lviv, 1931. Lviv: Scientific printing house. (In Polish)

Program of lectures and the staff of the University in the 1932/1933 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1932. Lviv: Scientific printing house. (In Polish)

Program of lectures in the 1933/1934 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1933. Lviv: Scientific printing house. (In Polish)

Program of lectures in the 1934/1935 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1934. Lviv: Scientific printing house. (In Polish)

Program of lectures in the 1935/1936 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1935. Lviv: Scientific printing house. (In Polish)

Program of lectures in the 1937/1938 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1937. Lviv: Scientific printing house. (In Polish)

Program of lectures in the 1938/1939 academic year. Jan Kazimierz University in Lviv, 1938. Lviv: Scientific printing house. (In Polish)

State Archives of Lviv Region, [unpublished source], f. 26, 2, 543; 5, 1956. (In Polish)

Staff of the University and the lecture program for the summer semester of 1900/1901 academic year. Emperor Francis I University in Lviv, 1901. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

Staff of the University and the lecture program for the winter semester of 1901/1902 academic year. Emperor Francis I University in Lviv, 1901. Lviv: First Union Printing House. (In Polish)

**ETHNOGRAPHY OF THE WESTERN AND SOUTHERN SLAVS
AT THE RECEPTION OF PROFESSOR ADAM FISCHER****Roman TARNAVSKYI**

*Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine
Department of Ethnology
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7817-6730>
e-mail: roman.tarnavskiy@lnu.edu.ua*

Abstract

Background: In 1924, the Department of Ethnology under the leadership of the Polish ethnologist, Professor Adam Fischer was established at Lviv University. The department was to specialize in Slavic issues. Thus, since the founding of the unit, Slavic ethnography has been one of the main topics in A. Fischer's courses. However, until the early 1930s, these disciplines were concluded in areas of culture. A. Fischer began to implement another concept of lecture courses (by peoples or their groups) in the 1930s, after traveling to Central and Eastern Europe (travel geography included ethnographic centers of cities such as Prague, Brno, Martin, Bratislava, Vienna, Ljubljana, Zagreb, Belgrade, Budapest). It was then that the Lviv professor started the series "Slavic Ethnography". It was to consist of a synthesis of "General Characteristics of Slavic Ethnography" and 11 parts of the complex characteristics of individual Slavic peoples (coverage of such issues as the boundaries of ethnic territory and ethnographic zoning, stages of ethnic history, dialectal and anthropological features, the history of ethnographic research, areas of folk culture).

Purpose: The work is aimed to analyze the views of the Polish ethnologist of the interwar period Adam Fischer on the Western and Southern Slavs, in particular on the basis of the manuscripts of a professor from the Archives of the Polish Ethnological Society (Wrocław, Poland).

Results: Among the West Slavic peoples, A. Fischer singled out the Polabians (German-assimilated Polabian tribes living in the area between the Elbe, the Oder and the Baltic Sea), Lusatians, Poles (the professor emphasized the population of Pomerania, in particular, the Kashubians, whose features against the background of the Polish people explained primarily by the Baltic influences), Czechs and Slovaks (in the series "Slavic Ethnography" two separate notebooks dedicated to these peoples were planned. Instead, in the Archives of the Polish Ethnological Society there is one manuscript of two parts – "Czechs" and "Slovaks", respectively, which was obviously influenced by their stay in the interwar period within one state).

In developing the general scheme of the series "Slavic Ethnography", A. Fischer often used the principle of the existence of the state among the people (which is ethnologically incorrect). This can be seen primarily in the materials about the South Slavs: separate notebooks of the series were to be devoted only to such South Slavic peoples as Serbs and Croats (A. Fischer characterized them as separate peoples with one language), Slovenes, Bulgarians. In the manuscript "Ethnography of Bulgaria" the scholar paid special attention to the Macedonians, emphasizing that part of the then Bulgarian state was not Bulgarian ethnic territory. Instead, Montenegrins and Bosnians (A. Fisher used the term "Muslim Serbo-Croats") were mentioned occasionally by the professor in the context of the characterization of the peoples of Yugoslavia. The lecture course "Balkan Peninsula" prepared by A. Fischer deserves special attention. Here, the scientist used the geographical factor to the grouping of the material.

Key words: Adam Fischer, Lviv University, "Slavic Ethnography", Western Slavs, Southern Slavs, Ethnic Processes, Folk Culture.